

УДК 811.14'37'373.7

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛАТИНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

Леся Мисловська

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
e-mail: KLASSYKA@ukr.net*

У статті розглядаються різні типи стійких словосполук у латинській мові – фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності та фразеологічні сполучення. Акцентується увага на їхніх структурно-семантичних особливостях та вживанні у творах римських авторів.

Ключові слова: фразеологізми, фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності та фразеологічні сполучення.

Латинській мові, як і іншим мовам, властиві стійкі сполуки слів, які на межі лексики і синтаксису утворюють фразеологічну систему. Фразеологічні одиниці (ФО) є одиницями вторинної номінації. Опрацюванням наукових основ класифікації ФО займалися такі вчені як Ш. Баллі, В. В. Виноградов, Н. М. Шанський, Б. О. Ларін, І. І. Чернишова, О. В. Кунін, М. І. Удовиченко, Н. А. Амосова, І. К. Білодід та інші. Широкого визнання в мовознавстві набула семантична класифікація, опрацьована академіком В. В. Виноградовим. Детально дослідивши семантичні зв'язки між компонентами ФО, автор виділяє такі типи фразеологізмів: фразеологічні зрощення (ідіоми), фразеологічні єдності, фразеологічні сполучення, які різняться між собою ступенем образної мотивації та образного переосмислення компонентів [3; 4; 12]. Фразеологічні зрощення визначаються як властиві лише даній мові “семантично неподільні фразеологічні одиниці, у яких цілісне значення невмотивоване, тобто не впливає зі значень їх компонентів” [10, с. 338]. Зі словами однакового звучання, що виступають у вільному житку, компоненти фразеологічних зрощень перебувають у зв'язках омонімічності.

Фразеологічні зрощення утворюються шляхом образного переосмислення вільних словосполучень, однак з часом образна мотивація може ослабнути або повністю втратитись. Втрата етимологічної вмотивованості є одним із факторів, що підтримують семантичну неподільність ідіоматичного вислову. Це може статися з причин екстралінгвістичного характеру, наприклад, унаслідок запозичень, втрати конкретних звичаїв, легенд, реалій, на основі яких відбулася фразеологізація відповідних вільних сполучень. У Вергілія маємо *lupī me viderunt priores*, *вовки мене побачили першими*, цей вислів означає *мовчу*, оскільки за стародавнім повір'ям той, кого побачив вовк першим, ставав німим. У Сатирах Ювенала зустрічаємо ідіому *crambe repetita* *повторена капуста* або *crambe bis cocta* (Juv.7, 152 – 154) – *двічі зварена капуста*, щось мелене-перемелене, таке, що вже дуже набридло. Цю ідіому відносимо до грецької приказки *δύς κραιφτε* – *θανάτος* *двічі капуста* – *смерть*.

Часто демотивація фразеологізмів викликається внутрішньолінгвістичними факторами, у першу чергу внаслідок архаїзації лексики, що входить до складу ідіоми. Наприклад, у

адвербіальному сталому словосполученні *olim oliogum* – давним давно другий компонент це *genetivus pluralis* від архаїчної форми вказівного займенника *ille* – *olle*. Наприклад, *poveram hominem olim oliogum* (Pt.4,3,9) – я знав людину з давніх давен.

Ще однією причиною демотивації може бути наявність у складі фразеологізму жаргонної або професійної лексики: *ad unguem* – до нігтя, тобто до повної досконалості, точно, бездоганно. *Ad unguem factus homo* (Juv. Sat. 1, 5, 32). За поясненнями стародавніх коментаторів вислів виник зі скульптурної техніки, оскільки обробка мармурової статуї вважалася закінченою, якщо при проведенні по її поверхні нігтем не відчувалося шереховатості.

Іноколи буває важко визначити, наскільки вмотивованими чи невмотивованими образно є ті чи інші латинські вислови. Однак, факт існування в латинській мові стійких словосполучень з незрозумілою етимологією, з невідчутним образним стержнем підтверджується як загальними закономірностями мови, так і свідченнями римських граматиків. У цьому аспекті дуже цінними для нас є спадщина Марка Теренція Варрона (116-27 рр. до н. е.), автора численних трактатів з мови і літератури. У його творах знаходимо пояснення однієї з ідіом *os alicui sublinere* – розфарбовувати комусь уста, яка зустрічається в комедіях Плавта: *Sublevit significat illusit et pro ridiculo habuit, tractum a genere ludi, quo dormientibus ora pingitur*. Розмальовував означає насміхався і мав за предмет жартів, виникло це з виду гри, в якій людям, що спали, розфарбовували уста.

Як уже зазначалося, для фразеологічних зрощень характерна демотивація образу, однак це не впливає на їхню експресивність та функціонально-стилістичну приналежність. Основним тут є традиційний зв'язок між певним лексичним складом і тим значенням, яке виникає у фразеологізмі в момент його становлення в мові. Значення подібних ФО, яке утворюється шляхом переосмислення змінного словосполучення, має абсолютну експресивність. Воно існує з даним матеріальним складом фразеологізму навіть у тому випадку, коли поступово слабне й затемнюється той образний стержень, який служив основою мотивованості ФО. Отже, звуковий склад демотивованих ФО (ідіом) сприймається як певний словесний комплекс, який має традиційно закріплене значення, експресивність та функціонально-стилістичну приналежність.

Ідіоматичні вислови виконують у мові окрім номінативної ще й експресивну функцію, тому майже кожна ідіома має еквівалентом стилістично-нейтральне слово: *cum grano salis* – *iocose*, *sine pulvere* – *facile*, *sine labore*, *stans pede in uno* – *magno opere cito*.

Другий тип стійких сполук у структурно-семантичній класифікації фразеологізмів - фразеологічні єдності – “семантично неподільні фразеологічні одиниці, цілісне значення яких вмотивоване значенням компонентів” [10, с. 338]. Фразеологічні єдності виникають на основі семантичного переосмислення або зсуву змінних словосполучень. Нове, фразеологічне значення утворюється не в результаті зміни значень окремих компонентів словосполучення, а зміною значення всього комплексу “начебто накладанням на нього свіжої семантичної або експресивної верстви” [9, с. 46]. До того ж, значення цілого пов'язане з розумінням образного стержня фрази, відчутністю переносу значення, що й складає внутрішню форму [4, с. 173] або образну вмотивованість фразеологічної єдності. Наприклад, *pendere filo* – висіти на нитці, тобто висіти на волосинці, знаходитися у великій небезпеці, *naso suspendere* – підвісити когось за носа, тобто зневажати, насміхатись над кимсь, *in foveam decidere* – попасти у вовчу яму, тобто у безвихідне становище, *nux cassa* – пустий горіх, дрібничка, *asinus in tegula* – осел на даху, якась дивина, *in aurem utramque otiose dormire* – спати на обидва вуха, тобто бути безпечним, *natus ex ipsa mora* – народжений із самого

зволікання, тобто дуже млявий, повільний. Образних стійких словосполук у латинській мові є дуже багато, вони характеризуються структурною різноманітністю, яскравістю і несподіваною образністю.

Семантико-стилістичні функції фразеологічних єдностей тісно пов'язані зі ступенем і характером семантичної трансформації їхніх компонентів [8, с. 170]. Найпоширеніша форма семантичної трансформації ФО – це переосмислення компонентів. Під переосмисленням розуміємо будь-яке смислове зміщення, що спричиняє втрату прямого значення компонентів фразеологізму. Переосмислення буває повне й часткове. Фразеологічні єдності, а також ідіоми, утворюються шляхом повного переосмислення компонентів. Внаслідок часткового переосмислення утворюється третій тип ФО – фразеологічні сполучення.

Повне переосмислення ФО може бути наслідком тропізації, тобто вживання сполучень у переносному, образному значенні, через порушення семантичного поля, звичного для вживання слів у прямому значенні. При цьому слова, що входять у склад фразеологічних єдностей (зокрема первинно номінативні значення) деактуалізуються в семантичному розумінні, втрачають денотативну спрямованість, колишню здатність розчленовуватись за диференційно семантичними ознаками. Найважливішими тропами є метафора, метонімія, перифраз, евфемізм, персоніфікація. Більшість образних ФО побудовано на метафорах. Ще Арістотель у трактаті “Поетика” високо оцінив метафору як стилетворчий засіб, як особливість образного мислення людини [1, с. 84]. Метафоричне переосмислення – це перенесення найменування з одного денотату на інший, який асоціюється з ним на основі реальної або уявної подібності. В основі метафори можуть бути найрізноманітніші типи схожості, наприклад, схожість дії. Фразеологічна єдність *bis ad eundem lapidem offendere* (зробити одну й ту саму помилку) виникає на основі словосполучення такого ж лексичного складу *bis ad eundem lapidem offendere* *вдаритись об той самий камінь*. Спільною семою для обох дій є сема “двічі потрапити в одну й ту саму неприємність”. Схожість дії лежить в основі образного переосмислення таких ФО: *candida de nigris facere* – робити біле з чорного, тобто спотворювати факти, видавати зле за добре, *funem reducere* – відпустити канат, тобто відмовлятися від раніше сказаного, *ad carceres a calce revocari* – повернутись від фінішу до старту, почати все знову спочатку, *ad calcem pervenire* – досягнути мети, прийти до фінішу, *in aqua scribere, in vento scribere* – писати по воді, по вітру, тобто робити справу, успіх якої сумнівний.

Часто метафори мають гіперболічний характер. напр. *uno in saltu duos apros capere* – в одному стрибку схопити двох кабанів, укр. одним пострілом двох зайців вбити, *bovem iratum tollere posse* – могли підняти розгніваного бика, тобто бути сильним і безстрашним, *milvo volanti unguis resicare posse* – могли підрізати кігті яструбу, що літає, тобто бути дуже спритним і відчайдушним. Багато фразеологічних єдностей побудовані на співставленні двох різнорідних предметів чи явищ на основі спільної ознаки з метою підкреслити малу значимість описуваного предмета чи явища. Найчастіше такими ознаками виступають розмір, об'єм, відстань, час, вартість предмета, напр. *non pedem discedere* – не відступати ні на крок, *ne pilum quidem accipere* – не отримати ні волосинки, тобто нічого не отримати, *pili non facere aliquid* – не надавати значення ні на волосинку, тобто мати за ніщо, *unius assis aestimare* – оцінювати в один ас, мати за ніщо. У деяких випадках сукупність значень компонентів фразеологічних єдностей означає неіснуючі, ідеалізовані об'єкти і ситуації, наприклад, *lac gallinaceum* – куряче молоко, тобто дивина, *vulpes iungere* – запрягати ли-

сиць, *in aere piscari* – ловити рибу в небі, тобто робити даремну роботу, *imbrem in cribrum gerere* – носити воду решетом. ФО, в яких буквальне значення компонентів в сукупності означають уявні об'єкти або ситуації, часто побудовані з порушеннями формальної логіки [2, с. 37] і семантичної несумісності компонентів. Логічне протиріччя, що пов'язане з двома взаємовиключеними поняттями, містять фразеологізми *simul flare sorbereque* – видувати і втягувати одночасно, тобто займатися двома різними справами одночасно, *bovi clitellas imponere* – натягнути на бика сідло, тобто доручити людині справу, яку вона не може зробити, *vigilans somniare* – і спати і не спати одночасно, тобто бачити сни наяву.

Метафори у ФО можуть мати також евфемістичний характер. Таке переосмислення виражає прагнення завуалювати неприємні факти, пом'якшити небажані, надто різкі вислови, напр. *homo trium litterarum* – злодій. Багато евфемізмів у латинській мові пов'язано з поняттям смерті. Так, замість дієслова *morior*, ігі звичайно вживається ФО *vitam evadere, animam omittere, diem obire, de vita excedere, sub umbras ire, ad plures (ad maiores) obire etc*, замість слова *mors* – стали вислови *nox perpetua, somnus longus, somnus ferreus, somnus frigidus, quies aeterna*.

Чимало фразеологічних єдностей метонімічні за своєю природою. Метонімічне переосмислення – це перенесення найменування з одного денотата на інший, що асоціюється з ним за суміжністю, напр. *res habet panem* – справа має хліб, тобто вигідна, прибуткова справа, *non habere imagines* – не мати зображень предків, тобто бути незнатного походження, *anulum invenire* – отримати перстень, тобто бути введеним в стан вершників, *aurem Batavam habere* – мати вухо батава, тобто бути позбавленим почуття гумору.

Утворення цілісного значення на основі зсуву всього компонентного складу фразеологізму є спільною ознакою фразеологічних єдностей. Синтаксична структура цих ФО може мати кілька різновидів, серед яких особливо типовими є словосполучення. Два види фразеологічних єдностей мають чітко фіксовані структурні особливості. Це, насамперед, парні сполучення слів та компаративні фразеологічні одиниці (стійкі порівняння). Компаративними ФО називаються стійкі сполуки слів, фразеологічна специфіка яких будується на традиційному порівнянні: *similis esse tamquam lac lacti* – бути подібним як молоко до молока – як дві краплі води, *videre aliquid quasi calginem* – бачити щось неначе крізь туман. Структурно-семантична особливість ФО цього типу в тому, що характеристика властивості або дії здійснюється через порівняльну групу або речення, які вводяться сполучниками *tamquam, quam, quasi* або через порівняльну групу з прикметником в *gradus comparativus*. Порівняльна група або речення характеризують властивість або дію чи стан через конкретний образ, співставлення з яким показує, як репрезентована та чи інша якість, як відбувається та чи інша дія [12, с. 49]

Друга особливість компаративних ФО в тому, що стійке порівняння сполучається зі строго визначеним колом прикметників, дієприкметників і дієслів. Наприклад, *tamquam ovo ovum* звичайно виступає з прикметником *similis*, порівняння *tamquam favus* – з дієсловом *crescere*. Стійке традиційне порівняння включає образи реальної дійсності, воно сформоване в результаті багатовікового досвіду народу і містить запас таких образів, які відомі і звичні кожному члену мовного колективу і передаються за традицією, напр. *niger tamquam corvus* – чорний як ворон, *udus tamquam mus* – мокрий як миша, *fortis tamquam Orcus* – безстрашний як Орк.

Структура компаративного фразеологізму та його лексична наповненість створюють умови для утворення стійких порівнянь з яскраво вираженим оцінним характером. Цьому

часто сприяє також гіперболізація предметів чи явищ, що лежать в основі порівняння, напр. *feri frigidior hieme Gallica, minor esse quam musca*. Найбільш яскраво оцінний характер стійких порівнянь виявляється при негативній характеристиці, чим і пояснюється, очевидно, їх чисельна перевага. Компаративні одиниці з негативною оцінкою належать, здебільшого, до побутово-розмовної мови, вони вдало передають негативне ставлення автора до персонажа, іронію, насмішку. Тому дуже багато прикладів знаходимо в “Сатириконі” Петронія: *At inflat se tamquam rana* (Pt. 74, 25.) Бундючиться як жаба; *Curris, stupes, satagis tamquam mus in matella* (Pt. 58, 9) – Метушишся, дурню, мов миша у нічному горшку.

Як уже зазначалося, другою групою фразеологічних єдностей, що мають структурні особливості, є парні сполучення слів. Парними сполученнями слів називаються фразеологізми з цілісним смыслом, який виникає внаслідок семантичного перетворення сурядних сполучень, що включають два однорідних слова (іменники, прикметники, дієслова, прислівники) [11, с. 59] і з’єднані за допомогою сполучників *et, atque, que*. У латинській мові є невелика кількість парних ФО, переважно іменникового типу. Смыслова цілісність їх зумовлена єдністю образу, який виникає на основі вільного словосполучення і підтримується віднесеністю компонентів парного словосполучення до тематично близьких понять, наприклад, *manis pedibusque* – руками й ногами, тобто зі всіх сил, *armis et castris* – зброєю і військом, всіма силами, всіма засобами, *nec ad caelum nec ad terram* (зс. *pertinere*) – не стосуватися ні землі, ні неба – ні в тин, ні у ворота.

Поруч з ідіомами і фразеологічними єдностями в латинській мові є більш аналітичний тип стійких словосполук, в якому значення слів-компонентів відокремлюється набагато чіткіше, однак залишаються залежними, наприклад, *consilium capere* – приймати рішення, *finem ponere* – покласти кінець, *risum facere* – викликати сміх. Більша частина слів і значень обмежена у своїх зв’язках внутрішніми семантичними відношеннями самої мовної системи. Ці лексичні значення можуть проявлятися лише зі строго визначеним колом понять і їх словесних визначень [4, с. 47]. При цьому для такого обмеження ніби не має підстав в логічній або матеріальній природі самих позначуваних предметів, дій, явищ. Ці обмеження створюються властивими кожній мові законами зв’язку словесних значень у мовній картині світу. Наприклад, латинська мова допускає вислів *homo quadratus* – квадратна людина, тобто пропорційна, струнка людина, натомість в українській мові означення квадратна по відношенню до зовнішності людини викликає протилежні асоціації, пов’язані з неприємними формами, незграбністю і вайлуватістю. Уявлення про квадрат як символ впорядкованості, рівноваги і гармонії лежить в основі таких фразеологічних єдностей: *redigere aliquid in quadratum numerumque* – привести все в квадрат і ритм, тобто надати чомусь лад, *omnia quadrata currunt* – все біжить квадратно, тобто все йде добре.

Стійкі у живанні словосполуки, які утворюються реалізацією зв’язних значень, називаються фразеологічними сполученнями [10, с. 345]. Фразеологічні сполучення не є безумовними семантичними єдностями, вони аналітичні. У них одне зі слів сприймається як зв’язне, воно може бути описане або висловлене синонімом, тобто для фразеологічних сполучень характерна наявність паралельного звороту, пов’язаного з тим самим опорним словом, характерне усвідомлення відокремленості і можливості заміни фразеологічно залежного слова. Напр. *somnus ferreus* – *somnus profundus*; *somnum capere* – *somnum se dare, dormire, somnos videre*; *auxilium ferre* – *auxilium dare, auxiliare*. Компонент з переносним значенням може поєднуватися або лише з одним словом (одинарна сполучуваність)

напр. *calceati dentes, pumicei oculi* або з рядом слів певної семантичної групи (серійна сполучуваність): *homo, animus ferreus, cor, pectus ferreum, habere odium, amorem, fidem, spem, invasit furror, terror, morbus etc.* Особливо частотними є в латинській мові стійкі дієслівно-іменникові словосполучення. Це аналітичні конструкції, що складаються з дієслова і залежного субстантивата з прийменником або без нього, напр. *fletus edere* – плакати; *corpus facere* – повніти; *venire in dubium* – сумніватися; *iudicium reddere* – вважати, висловлювати думку; *referre in animam* – брати до уваги. Більшість цих дієслівно-іменникових словосполучень можна замінити дієсловами *habere odium - odisse, habere spem – sperare, bellum gerere – bellare*. Це приводить до певного співпадіння семантики стійкого дієслівно-іменникового словосполучення та корелятивного дієслова, однак мові не властиво створення двох форм, що повністю дублюють одна одну, тому повного співпадіння значень дієслівних сполучень та однокореневих дієслів, за небагатьма винятками, немає. Досить часто між ними спостерігаються стилістичні розбіжності.

Стійкі дієслівно-іменникові сполучення, як і корелятивні дієслова, виконують функцію означення дії, процесу, стану, однак у багатьох випадках дієслівно-іменникові сполучення надають їм додаткову характеристику: а) інтенсивність дії: *carpere oscula*, б) спонукання до дії; *silentium facere, risum movere*, в) кінець дії: *terminum statuere, finem ponere*, г) процес набуття якостей: *corpus facere, corpus amittere*. Внаслідок того, що стійкі словосполучення обмежують загальне значення дії в конкретному напрямі, вони мають більш вузьке коло вживання, ніж корелятивні дієслова. “Замінюючи дієслово в одних випадках, дієслівно-іменникові стійкі словосполучення не можуть замінити дієслово у всіх випадках його вживання. Це пояснюється тим, що дієслова, як правило, багатозначні й можуть вживатися в переносному значенні, а стійкі дієслівно-іменникові сполучення однозначні й рідко вживаються в переносному значенні” [5, с. 82]. Семантична неадекватність аналітичних конструкцій до їхніх однослівних синонімів виникає також внаслідок того, що головний носій семантики стійкого словосполучення, його субстантивний компонент, в більшості випадків є абстрактним ім’ям, що накладає особливий відтінок на весь вислів загалом.

Стійкі сполуки слів у латинській мові характеризуються різноманітністю граматичної структури, ступенем внутрішніх зв’язків між компонентами, образністю, експресивністю та функціонально-стилістичною приналежністю.

1. Арістотель. Поетика. Пер. Б. Тена. К. 1967. 2. Артемова А. Ф. Механизм создания комического в английской фразеологии. М. 1976. 3. Балли Ш. Французская стилистика. М. 1961. 4. Виноградов Ф. В. Основные типы лексических значений слова // Вопросы языкознания. М. 1953. № 5. 5. Вишневская Н. А. Глагольно-именные устойчивые сочетания и однокоренные глаголы. М. 1964. 6. Кунин А. В. Английская фразеология. М. 1970. 7. Мороховский А. Н., Воробьева О. П. Стилистика английского языка. К. 1990. 8. Назарян А. Г. Семантические группы фразеологизмов во французском языке и некоторые особенности их перевода. М. 1970. 9. Ожегов С. И. О структуре фразеологии (В связи с проектом фразеологического словаря русского языка). “Лексикографический сборник.” Вып. 2, М. 1957. 10. Сучасна українська літературна мова в 5-ти кн./За загал. ред. Білодіда І. К. Кн. 4 Лексика і фразеологія. К. 1973. 11. Чернышова И. И. Фразеология немецкого языка. М. 1970. 12. Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка. М. 1963.

**СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЛАТИНСКИХ
ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ****Леся Мысловская**

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина
e-mail: KLASSYKA@ukr.net*

В статье рассматриваются различные типы устойчивых словосочетаний в латинском языке – фразеологические сращения, фразеологические единства и фразеологические сочетания. Акцентируется внимание на их структурно-семантических особенностях и употреблении в произведениях римских авторов.

Ключевые слова: фразеологизмы, фразеологические сращения, фразеологические единства и фразеологические сочетания.

STRUCTURAL AND SEMANTIC PECULIARITIES OF IDIOMS IN LATIN**Lesia Myslovska**

*Ivan Franko National University of Lviv
1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: KLASSYKA@ukr.net*

Various types of set word-combinations in Latin are studied with due attention to their classification, structural-semantic peculiarities and usage in the works of Roman writers.

Key words: idioms, phraseological unities, phraseological combinations.

Стаття надійшла до редколегії
5.06.2010 р.

Статтю прийнято до друку
14.10.2010 р.